

"MONEY AND BANKS" COURSE
Topic - 5: ESSENCE, FORMS AND CAUSES OF INFLATION

«PUL VA BANKLAR» FANI
Mavzu - 5: INFLYASIYANING MOHIYATI, SHAKLLARI VA SABABLARI

Reja:

- 5.1. Inflyasiya tushunchasi va turlari**
- 5.2. Inflyasiyaning vujudga kelish sababalari.**
- 5.3. Inflyasiyaning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini**
- 5.4. Inflyasiyaga qarshi kurashish yo'llari.**

5.1. Inflyasiya tushunchasi va turlari

Muomalada qog'oz pullar va tangalarning mavjudligi inflyatsiyani keltirib chiqaradigan iqtisodiy kategoriyalardan biridir. "Inflyatsiya" so'zi lotincha so'zdan olingan - "shishgan", "bo'rttirilgan", "buzilgan". Inflyatsiyaning iqtisodiy mohiyati mamlakatdagi tovar va xizmatlar bahosi umumiy darajasining oshishi (o'sishi) tushuniladi (Mardonova, 2021, b.69).

Birinchi marta "inflyatsiya" so'zini amerikalik iqtisodchi A. Delmar 1864 yilda kiritgan. Bunga AQSH Federal hukumati 1861-1865 yillarda Amerika fuqarolar urushi davrida katta miqdorda qog'oz pullarni muomalaga chiqarganligi sabab bo'lgan. G'arbiy Yevropa mamlakatlari iqtisodiy adabiyotlarida "inflyatsiya" atamasi Birinchi jahon urushidan keyin va sobiq Ittifoqda 1920-yillarning o'rtalarida paydo bo'lgan.

Ammo shuni ta'kidlash kerakki, inflyatsiya natijasida pulning qadrsizlanishi va to'lov qobiliyatining pasayishi tarixiy qog'oz pullarning muomalaga kiritilishi va tangalarning denonsatsiyasi boshlandi. Dastlabki yillarda inflyatsiyaning asosiy sabablaridan biri - bu davlat tomonidan hech qanday real qiymati bo'lmagan tangalar tarqatilishi iqtisodiyotga zarar keltiradi. Masalan, qadimgi Yunonistonda miloddan avvalgi VI asrda metall tangalardagi qimmatbaho metallar tarkibining yarmidan ko'pi oddiy metallar, ya'ni mahalliy bo'lmagan metallar bilan almashtirilgan. Rim imperiyasi haqida ham shunday deyish mumkin. O'rta asrlarda ko'plab davlatlar hukmdorlari kumush tangalarni misga, keyin esa oddiy alyuminiyga almashtirdilar. Bu jarayon hukumat tomonidan qimmatbaho metallarning katta qutqaruv sifatida tan olingan. Biroq, pulning to'lov qobiliyati pasayib ketdi.

Qog'oz pullarning muomalada paydo bo'lishi natijasida ularni qog'oz pullar bilan almashtirish orqali tangalar bilan inflyatsiya muammosi hal qilindi. Davlatlar hukumatlari tomonidan barqaror pul tizimini yaratish orqali o'rta asrlarda yuzaga kelgan muammolarni bartaraf etishga urinishlar bo'ldi.

XVIII-XIX asrlarda va XX asr boshlarida ayrim mamlakatlarda inflyatsiya muammosi Birinchi jahon urushigacha davriy xarakterga ega edi. Masalan, Frantsiyada - 1789-1791 yillardagi buyuk frantsuz inqilobi davrida, 19-asr boshlarida Napoleon Angliya urushi paytida. Oltin monometallizm tizimi joriy qilingan mamlakatlarda uzoq yillardan buyon barqaror pul tizimi faoliyat yuritib kelmoqda.

Birinchi jahon urushi davrida oltin monometallizm tizimining barbod bo'lishi va oltin tangalar kursining bekor qilinishi natijasida davlat o'zining inflyatsiyaga qarshi mexanizmini yo'qotdi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, inflyatsiya iqtisodiyotga xos bo'lib, barcha mamlakatlarda jiddiy muammoga aylandi.

Inflyatsiyaning mohiyati iqtisodiy adabiyotlarda turli iqtisodchilar tomonidan turlicha ochib berilgan. Xususan, K.R.Makkonnel, S.Bryu va Flinn Sh.M Ushbu kateqoriyaga quidagicha ta'rif bergan: "Inflyatsiya - bu umumiy narxlar darajasining oshishi" Inflyatsiyani iqtisod xarajatlarning o'rtacha o'sishini ta'kidlaydi (McConnell, C. R., Brue, S. L., & Flynn, S. M., 2011, b. 656).

Markazlashgan iqtisodiyotda yuzaga keladigan inflyatsiya. 1930-yillarda qog'oz va tanga pullar iqtisodiyotning "pul kanallari"ni to'ldiradi, bu esa o'z navbatida inflyatsiyaga olib keladi. 1940-yillarda oz miqdordagi pul baribir inflyatsiyaga olib kelishini anglatardi; 1950-yillarda inflyatsiyaning asosiy sababi oltin va boshqa moddiy boyliklar yetishmasligi edi.

1960-yillarda iqtisodchilar inflyatsiyani murakkab, ko'p qirrali ijtimoiy-iqtisodiy jarayon va tashqi va ichki omillar bilan belgilanadigan iqtisodiy kategoriya sifatida ko'rib chiqdilar.

Bir qator xorijiy va mahalliy olimlar inflyatsiyaning iqtisodiy mohiyati haqida o'z fikrlarini bildirdilar. Jumladan, rus iqtisodchilari V. Shchegortsov va V. A. Taran: "Inflyatsiya - bu tovarlar va xizmatlar narxining ularning qiymatini o'zgartirmagan holda oshishi va bu jarayonda pul qiymatining pasayishidir".

Iqtisodchi olim, professor Sh.Abdullayeva inflyatsiyaning iqtisodiy mohiyatini shunday ta'riflaydi: "Inflyatsiya so'zining iqtisodiy mohiyati tovarlar uchun ko'proq pul va ularning qiymatini bildiradi" (Абдуллаева, 2003, b.52).

Inflyatsiyaning mohiyati to'g'risida turlicha fikrlar mavjudligini ko'rdik. Bizning fikrimizcha, "inflyatsiya tovar va xizmatlar narxining oshishi natijasida muomaladagi qog'oz va tangalarning xarid qobiliyatining pasayishidir".

Tovarlar va xizmatlar narxlarining oshishi har doim ham ularning muomaladagi massasining tanqisligi natijasida inflyatsiya hodisasi hisoblanavermaydi, buni inflyatsiya deb hisoblash mumkin. Muomaladagi ortiqcha pul taklifi, ya'ni bozorda tovar va xizmatlarning ko'pligi natijasida bozor kon'yunkturasining o'zgarishi iqtisodiyotda inflyatsiya yo'qligini anglatmaydi. Bunda narxlarning oshishi inflyatsion bo'lmagan omillarning ta'siri bilan bog'liq bo'ladi. Xususan, iqtisodiy va tabiiy resurslarning tanqisligi, ularning narxining oshishi, sifati pastligi natijasida sifatsiz tovar va xizmatlar narxining oshishi.

Umuman olganda shuni ta'kidlash kerakki, iqtisodiyotda inflyatsiyaning paydo bo'lishi pul muomalasi hajmining haddan tashqari ko'payishi natijasida pul muomalasi bilan bog'liq iqtisodiy inqirozdan dalolat beradi. Bu quidagilar:

- 1) tovarlar va xizmatlarning umumiy qiymatining sezilarli darajada oshishi va ularning etishmasligi
- 2) rezidentlarning milliy valyutadan "qochishi" dalolat va chet el valyutasini jamlashdan
- 3) milliy valyuta kursining chet el valyutasida qadrsizlanishidan
- 4) ko'chmas mulk uchun yukori darajada mablaglarni taqsimlanishi
- 5) tovar va xizmatlar narxini oshishidan iqtisodiy manfaatdorligi.

Inflyatsiya narxlar indeksi yordamida o'lchanadi. Eslatib o'tamiz, indeks narxlar bazaviy davrga nisbatan ularning umumiy darajasini belgilaydi. Iste'mol narxlari indeksi (IBI) - o'rtacha narxni o'lchaydi tipik shahar aholisining "iste'mol savati".

Iqtisodiyotda inflyatsiyani aniqlashning turli usullari mavjud bo'lib, ularning aksariyati iste'mol narxlari indeksi (1) va inflyatsiya darajasi (2) hal qiluvchi hisoblanadi (McConnell, C. R., Brue, S. L., & Flynn, S. M., 2011, bb. 657 -658).

$$IBI = \frac{CRDF}{UDCF} \times 100\%$$

bu erda IBI - iste'mol narxlari indeksi;
 CRDF - joriy savat narxlari;
 UDCF - oldingi iste'mol tovarlari savati.

$$\text{Inflyatsiya darajasi} = \frac{I_{\text{нб}}^1 - I_{\text{нб}}^0}{I_{\text{нб}}^0} \times 100\%, \quad (2)$$

bu erda - joriy davrdagi iste'mol narxlari;
 - bazaviy davrdagi iste'mol narxlari.

Iste'mol savati - bu odamlarning asosiy ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo'lgan tovarlar va xizmatlar yig'indisidir. Savat yordamida hayot uchun zarur bo'lgan tovarlar va xizmatlarning minimal miqdori hisoblanadi. Iste'mol savati tovar va xizmatlar turini o'z ichiga oladi: Rossiyada 407, AQShda 300, Frantsiyada 250, Buyuk Britaniyada 350, Germaniyada 475.

Pul tovarlarga, oltinga va uz kadrini, barkarorligini sakdab qolgan chet el valyutalariga nisbatan kadsizlanadi.

Inflyatsiya narx indeksi yordamida bazis davrga nisbatan aniklanadi.

Masalan, iste'molchilik tovarlariga narx indeksi 1998 yil 113,6; 1999 yil — 118,3 ga teng bulsa, inflyatsiya sur'ati kuyidagicha buladi: $(118,3 - 113,6) / 113,6 \cdot 100\% = 4,1\%$

Inflyatsiyani aniklashda Laspeyres indeksi va Paasche indeksi orkali aniklanadi.

Laspeyres indeksi

Laspeyres indeksi ikki davr narxlarini bazaviy davrning iste'mol hajmi bo'yicha tortish yo'li bilan aniqlanadi va joriy davrda sodir bo'lgan bazaviy davr iste'mol savati narxining o'zgarishini aks ettiradi. Indeks bir xil iste'mol tovarlari to'plamini joriy narxlarda

$(\sum_{i=1}^n Q_i^0 P_i^1)$ sotib olish bilan bog'liq iste'mol xarajatlarining bazaviy davr iste'mol savatini sotib

o'lish xarajatlariga nisbati sifatida hisoblanadi $(\sum_{i=1}^n Q_i^0 P_i^0)$:

$$I_L = \frac{\sum_{i=1}^n (Q_i^0 \cdot P_i^1)}{\sum_{i=1}^n (Q_i^0 \cdot P_i^0)}$$

Laspeyres indeksi iste'molchi inflyatsiyasini baholash uchun ishlatiladi. Bazaviy davrning iste'mol savatchasi narxlari dinamikasini aks ettiruvchi Laspeyres indeksi tovarlar narxlarining o'zgarishi natijasida yuzaga keladigan iste'mol tarkibidagi o'zgarishlarni hisobga olmaydi. Faqat daromad effektini aks ettirgan va almashtirish effektini e'tiborsiz qoldirib, bu indeks narxlar ko'tarilganda inflyatsiyani yuqori baholaydi va narxlar pasayganda kam baholaydi (Wikipedia)

Paasche indeksi

Paasche indeksi tovarlar bahosidagi o'zgarishlarni tavsiflash uchun hisoblangan narx indekslaridan biridir. U ikki davr narxlarini joriy davrdagi iste'mol hajmlari bo'yicha tortish yo'li bilan aniqlanadi va joriy davr iste'mol savati narxining o'zgarishini aks ettiradi. U joriy iste'mol xarajatlarining bazaviy davr narxlarida o'rnatilgan bir xil assortimentni sotib o'lish xarajatlariga nisbati sifatida hisoblanadi:

$$I_p = \frac{\sum_{i=1}^n (Q_i^1 \cdot P_i^1)}{\sum_{i=1}^n (Q_i^1 \cdot P_i^0)}$$

Joriy davrning iste'mol savati uchun narxlar dinamikasini aks ettiruvchi, Paasche indeksi daromad ta'sirini to'liq aks ettirmaydi. Natijada narxlar pasayganda ularning o'zgarishini haddan tashqari baholash va o'sish holatlarida kam baholanish paydo bo'ladi (Wikipedia).

YalMning pul hajmini tuzatish bilan bog'liq narxlar indeksi YalM deflyatori deb ataladi. Inflyatsiya universal bo'lib, u asosan quyidagi shakllarda ifodalanishi mumkin:

- Sudraluvchi inflyatsiya;
- Shiddatli inflyatsiya;
- Giperinflyatsiya;
- kutilayotgan va kutilmagan inflyatsiya;
- ochiq inflyatsiya;
- yopiq inflyatsiya (Mardonova, 2021, bb.70-75).

Sudraluvchi inflyatsiya- uzoq vaqt davomida barqaror va past darajada bo'lgan inflyatsiya (zamonaviy iqtisodiyot uchun yiliga 1-4% normal hisoblanadi). Baholarning o'rtacha yillik usishi 5-10 foizdan oshmaydi. Inflyatsiyaning bu turi ko'proq rivojlangan mamlakatlarga xos bo'lib, malakaviy iqtisodiy rivojlanish darajasiga qadar baholar oshishi 3-4 % atrofida ham bo'lishi mumkin. Bu inflyatsiya aksincha ishlab chiqarishni yanada rivojlantirishni takomillashtiruvchi omil sifatida nomoyon bo'ladi.

Shiddatli inflyatsiya - yil davomida narxlar darajasi 20 dan 200% gacha ko'tariladi. Inflyatsiya darajasi keskin oshadi, milliy iqtisodiyot inflyatsiya darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Aholining milliy valyutaga bo'lgan ishonchi pasayib, o'z mablag'lariga bo'lgan ehtiyoj ko'chmas mulk, zargarlik buyumlari va chet el valyutasiga aylantirilmoqda.

Giperinflyatsiya - narxlar, asosan, giperinflyatsiya tufayli tez o'sib boradi, tovarlar va xizmatlar narxi 100% oyiga va yiliga o'shib, taxminan 1000% ga keskin oshadi. Mamlakat iqtisodiyoti va pul muomalasining tanazzulga uchrashi natijasida pul-kredit siyosati butunlay barham topishi mumkin.

Birinchi jahon urushidan keyingi giperinflyatsiya Germaniya iqtisodiyotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Shunday deb yozadi E.M. Remark. "Men inflyatsiya nima ekanligini bilardim. Mening oylik maoshim ikki yuz milliard edi. Ish haqi kuniga ikki marta berilardi, oylik to'langanidan yarim soat o'tgach, kurs ikki baravar oshib, maoshimiz qadrini yo'qotib qo'yishidan qo'rqib, do'konga xalq iste'moli mollarini oldik.

Kutilayotgan inflyatsiya - bu mamlakatdagi makroiqtisodiy ko'rsatkichlar asosida bashorat qilinadi va oldindan ma'lum bo'lishi mumkin. Ijobiy tomondan, davlat xarajatlari va kelajakdagi uy xo'jaliklari xarajatlari oshishi kutilmoqda. Shu maqsadda davlat, yuridik va jismoniy shaxslar o'z istiqbol rejalarini rejalashtirib, o'z faoliyatini shunga muvofiq tashkil etadi.

Kutilmagan inflyatsiya - iqtisodiyotda kutilmagan iqtisodiy inqiroz, mojarolar, urushlar, qurg'oqchilik va boshqa vaziyatlar yuzaga kelishi mumkin.

Ochiq inflyatsiya – mamlakatda tovar va xizmatlar narxlarining oshishi inflyatsiyaning bu shaklini davlat tomonidan tan olinishi va uni bartaraf etish choralarini ochiq ko'rishi bilan izohlanadi.

Yopiq inflyatsiya - tovar va xizmatlar narxi sun'iy ravishda pasaytiriladi, mamlakatda qattiq pul-kredit siyosati joriy etiladi. Yopiq inflyatsiya stsenariysida aholi mamlakatdagi real

inflyatsiya darajasi haqida aniq ma'lumotga ega emas. Talab inflyatsiyasi - yalpi talab haqiqiy ishlab chiqarish bilan tezroq o'sib boradi, bu esa tovarlar va xizmatlar narxining oshishiga olib keladi.

Inflyatsiyani yana quidagi turlarini farklashimiz kerak, bu ishlab chiqarish bilan bog'liq (taklif) inflyatsiya va talab inflyatsiyasi.

Talab inflyatsiyasi. Inflyatsiyaning bu an'anaviy turi talab oshib ketganda yuzaga keladi. Ishlab chiqarish sohasi aholining talabini to'la qondira olmaydi, taklifga nisbatan talab oshib ketadi. Natijada tovarlar bahosi o'sadi. Kam miqdordagi tovarlarga ko'p pul massasi to'g'ri keladi.

Talab inflyatsiyaning yuzaga kelish sabablari quyidagilardan iborat:

a) harbiy xarajatlarning o'sishi va iqtisodiyotning militarlashuvi. Harbiy texnika sotib olish va boshqa harbiy xarajatlarni qoplash bilan bog'liq bo'lgan jarayonlar muomala uchun keragidan ortiqcha pul chiqarishning omili hisoblanadi.

b) davlat qarzlarning o'sishi va byudjet taqchilligining mavjudligi. Byudjet taqchilligi, odatda, zayomlar chiqarish yoki banknotalarni emissiya qilish yo'li bilan qoplanadi. Bu, o'z navbatida, qo'shimcha muomala vositalari bo'lishiga, qo'shimcha talab yuzaga kelishiga olib keladi.

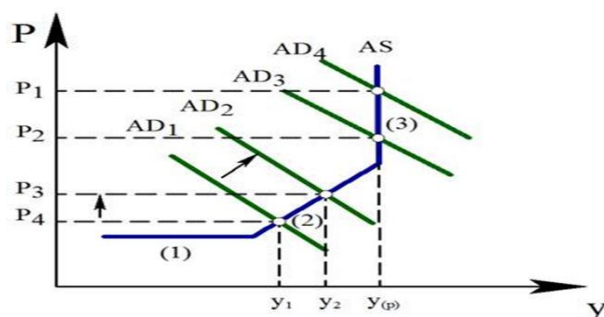
g) chet el valyutasining mamlakatga kirib kelishi va uning milliy valyutaga chet el valyutasining qadri oshadi;

d) xalq xo'jaligining yetakchi tarmoqlarini keragidan ortiqcha investitsiyalash ham aylanmaga qo'shimcha pul ekvivalentlarini chiqarishga olib keladi.

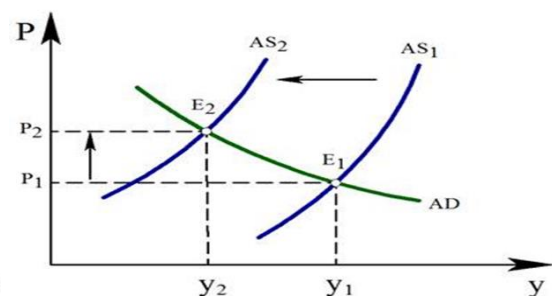
Shunday qilib, talab inflyatsiyasi umumiy talabning o'sishi natijasida baholar o'sishi bilan namoyon bo'ladi.

Taklif (xarajat) inflyatsiyasi - ishlab chiqarish quvvatlari va resurslaridan samarasiz foydalanishga, ishlab chiqarish xarajatlarning oshishiga, tovarlar va xizmatlar narxlarining oshishiga olib keladi. Buning natijasida aholining real daromadlariga nisbatan mahsulot va xizmatlar tannarxi jadal oshib bormoqda. Dastlabki bosqichda ortiqcha pul massasi mamlakatda ishlab chiqarish va sotishni tezlashtirish, ishsizlikni kamaytirish orqali narxlar muvozanatini ta'minlaydi. Natijada, ishlab chiqarishning o'sishi va ishsizlikning qisqarishi bilan mamlakatda tovarlar hajmining oshishi, ammo talabni oshiradi. Bu esa o'z navbatida samarasiz ishlab chiqarish va ishsizlikka olib keladi.

Grafika asosida talab (AD) va taklif (AS) inflyatsiyasini qo'rib chikamiz.

Talab inflyatsiyasi

Taklif (xarajat) inflyatsiyasi

5.2. Inflyasiyaning vujudga kelish sababalari

Inflyatsiyaning asosiy sababi milliy iqtisodiyotning turli sohalari, jamg'arish va iste'mol, talab va taklif, davlat daromadlari va xarajatlari, ssuda kapitalining manbalari va ulardan foydalanish, muomaladagi pul massasi va iqtisodiyotning pulga bo'lgan ehtiyoji o'rtasidagi nomutanosiblikdir (Абдурахманова, 2021, cc.84-85).

Inflyatsiyaning ichki va tashqi omillari mavjud.

Ichki omillarga quidagilar kiradi:

- militarizm, iqtisodiyotning muvozanatlarini buzgan holda;
- iqtisodiyotning siklik rivojlanishi; muvozanatsiz investitsiyalar;
- davlat-monopol narx belgilashi;
- iqtisodiyotni tartibga solish;
- kredit ekspansiyasi;
- muomaladagi pulning ortiqcha bo'lishi;
- pullarning aylanish tezligining oshishi;
- ortiqcha pul massasi, milliy valyutaga ishonchning pasayishi va mamlakatning tarqoq to'lov balansi kiradi.

Tashqi omillarga quidagilar kiradi:

- mamlakat tashqi siyosatining global tarkibiy inqirozlarning ta'siri (xom ashyo, energiya, valyuta);
- yetakchi davlatlarning (ayniqsa AQSH) pul-kredit siyosati;
- moliyaviy va fond indekslarining o'zgarishi kiradi.

Shuni ta'kidlash kerakki, oltin va kumush tangalar davrida iqtisodiyotda inflyatsiya bilan bog'liq muammolar bo'lmagan. Metall pullarni qog'oz va tangalar bilan almashtirgandan so'ng, inflyatsiya iqtisodiyotdan keskin farq qila boshladi. Chunki qog'oz va tangalar haqiqiy qiymatni aks ettirmaydi. Birinchi davrda bu tangalar oltin va kumush metallar va tovarlar bilan ta'minlangan.

Inflyatsiyaning yuzaga kelishi ham mamlakatdagi ishlab chiqarish sohasi va iqtisodiy va siyosiy omillarning natijasidir.

Inflyatsiya sharoitida pul muomalasiga yordam beruvchi omillar budget taqchilligini qoplash uchun jalb qilingan pul mablag'lari, iqtisodiyotda kreditlarning asossiz ko'p hajmini oshirish, aholining mamlakat pul-kredit siyosatiga ishonchini pasaytirish va boshqalar.

Inflyatsiyani ichki omillar asosida yuzaga keltirgan davlatlar misolini qo'ramiz Rivojlanayotgan Lotin Amerika mamlakatlari - Argentina, Braziliya, Peru davlatlarida surunkali davlat byudjeti taqchilligi, iqtisodiy muvozanatning yo'qligi asosiy va aylanma mablag'lar qiymatining doimo indeksatsiya qilinishi, milliy valyuta kursining chet el valyutasiga nisbatan tushib borishi pul qadrsizlanishining omillari hisoblanadi. Undan pastrok, lekin muammoli darajadagi inflyasani quidagi davlatlarda kuzatish mumkin. Kolumbiya, Ekvador, Venesuela, Eron, Suriya kabi mamlakatlarda ham iqtisodiy muvozanatning yo'qligi, moliyaviy siyosatdagi kamchiliklar - taqchilikni moliyalashtirish, xalq xo'jaligiga ko'p kreditlar ajratish inflyatsiyaning mavjud bo'lishini ta'minlamoqda. Bu mamlakatlarda inflyatsiya shiddatli xarakterga ega bo'lib, baholarning yillik o'sishi 30-40% atrofida, ba'zida undan yuqori bo'ladi. Inflyatsiya sur'atiga qarab jamg'armalar, to'lovlar bo'yicha indeksatsiya o'tkazib boriladi, ishsizlik oshib bormoqda (Mardonova, 2021, bb.73-74).

Dunyo iqtisodiyotida kuchli inflyatsiyaga uchragan mamlakatlar

- 1769-1895 –Rossiyada;
- 1775-1783 –AQShda;
- 1861-1865 Angliya - Napoleon bilan urush paytida 19-asr boshlari;
- 1921-1923 Germaniyada;
- 1941-1944 Gresiya;
- 1945-1946 Yaponiya;
- 1945-1946 Vengriya (15 soatda narxlar 2 marta oshgan, kunlik 207%)
- 1990-1993 Yugoslavia (16 s. narxlar 2 marta oshgan)
- 1991 Nikaragua (118 mln%)
- 1992-1993 MDX, jumladan O'zbekistonda (1000% va undan yukori)
- 1993-1994 Demokraticheskaya Respublika Kongo (69502%)
- 1993-1994 Serbiya (156 mln%)
- 2008 yili Zimbabve (79600 mln. % 25 s. narxlar 2 marta oshgan).

Ishlab chiqarish va iqtisodiy omillar mamlakatda import hajmining oshishi, tovar va xizmatlar hajmi va sifati, mamlakatda tashqi va ichki iqtisodiy aloqalar doirasida amalga oshirilayotgan soliq-byudjet siyosati va boshqalar bilan bog'liq.

Inflyatsiyaning **asosiy sabablaridan biri** iqtisodiyotdagi yalpi talab va yalpi taklif o'rtasidagi nomutanosiblikdir. Inflyatsiya sharoitida ishlab chiqarish jarayoni iqtisodiy jihatdan samarasiz bo'lib qolishi natijasida kapital muomaladan chiqib ketadi. Jarayon ko'p vaqt talab qilmagani uchun uning dastlabki bosqichi ma'lum iqtisodiy foyda keltiradi, lekin bu jarayonni tezlashtirishga yordam beradi. Inflyatsiya mexanizmi o'zini-o'zi ta'minlaydi, barcha tarmoqlarni qamrab oladi, jamg'armalar hajmini, kreditlar, investisiyalar va tovarlar taklifini kamaytiradi.

Inflyatsiyaning birinchi sababi - mamlakatda bozor mexanizmlarining to'liq amalga oshirilmaganligi, davlat daromadlari va xarajatlariga monopoliya qoidalarining joriy etilishi. Bunda davlat byudjetining ortiqcha sarflanishi, ya'ni byudjet taqchilligi muomaladagi qo'shimcha pul mablag'lari hisobidan qoplanadi. Byudjet taqchilligini qoplash uchun jalb qilingan mablag'lar tovarlarning moddiy qiymatini ta'minlamaydi, bu esa mamlakatda inflyatsiya darajasining oshishiga olib keladi.

Ikkinchi sabab, agar bunday to'lovlar davlat byudjeti hisobidan qoplanmagan bo'lsa, muomaladagi qo'shimcha emissiya hisobiga ish haqi va boshqa to'lovlarning asossiz oshirilganligidir. Natijada, inflyatsiya kabi tovarlar va xizmatlarning narxi oshadi.

Uchinchi sabab – mamlakatda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar eksportining pastligi va importning yuqoriligi. Mamlakatga olib kirilayotgan tovarlardan chet el valyutasi chiqib ketadi, chunki mamlakatda ishlab chiqarilgan tovarlar nafaqat tashqi ehtiyojni, balki ichki ehtiyojni ham qondiradi. Natijada milliy valyutaning xarid qobiliyati tobora salbiy bo'lib, inflyatsiya oshadi.

Inflyatsiyaning yuqoridagi omillari nafaqat bizning davrimizda, balki har xil ko'rinishlarda mavjud bo'lgan.

5.3. Inflyatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari

Iqtisodiyotda inflyatsiyaning paydo bo'lishi mamlakatning barcha tarmoqlarida ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarni yaratadi. Iqtisodchi va ekspertlarning fikricha, mamlakatda inflyatsiyaning kuchayishi iqtisodiyot rivojiga kuchli salbiy ta'sir ko'rsatmaydi. Qoida tariqasida, iqtisod yillik 12 dan 14% gacha bo'lgan stavkadan keyin inflyatsiyaga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Biz inflyatsiyaning salbiy ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini ta'kidlaymiz:

1. Aholining va korxonalarining nominal daromadlari hajmi kamayib, fond bozorida real daromadlar kamayib bormoqda. Natijada aholining turmush darajasi pasayib, yillik daromadlarining real qiymati pasayadi. Korxonalarda xom ashyo va mahsulotlar tannarxi oshib bormoqda, bu esa moliyaviy ahvolning yomonlashishiga olib keladi.

2. Mamlakatning boyligi va daromadlari bir guruh odamlar o'rtasida qayta taqsimlanadi. Kreditorlar yutadi, qarzdor esa yutqazadi. J. Millning fikricha, «barcha tovarlar narxining surunkali o'sishi, ya'ni. xarid qobiliyatining pasayishi va boshqalarning iqtisodiy foydasi, qo'shimcha ishlab chiqarish hisobiga bo'ladi.

3. Pulni moddiy ne'matlarga almashtirish jarayoni tezlashadi. Aholining tovar, ko'chmas mulk, qimmatbaho buyumlar, shuningdek barqaror xorijiy valyutani sotib olishdagi iqtisodiy manfaatlar ularga tegishli bo'lgan pul mablag'lari bilan ortadi.

4. Uzoq muddatli investitsiyalar uchun mablag'lar kamayadi va oxir-oqibat to'xtaydi. Chunki kelajakdagi investitsiyalardan olingan daromad yo'qotilgan foydadan chegirib tashlanadi.

5. Aholining barcha turdagi mablag'lari (jamg'arma, pul mablag'lari, obligatsiyalar, aksiyalar va boshqalar) narxi pasayib bormoqda. Bundan tashqari, korxonalar mablag'larining tannarxi, asosan, amortizatsiya to'lovlari inflyatsiya ta'sirida bo'lib, asosiy fondlarni yangilash va rekonstruksiya qilish imkoniyati yo'q.

6. Depozitlar bo'yicha foizlarni kamaytirish. Foizlar nominal ko'rinishda ko'tarilishi mumkin, real qiymat esa pasayadi. Buning natijasida aholining banklardagi omonatlari hajmi kamayib, bankdan tashqari aylanmalar hajmi ortib bormoqda.

7. Mikroiqtisodiy darajadagi mahsulotlarga qiziqishning yo'qolishi, buning natijasida korxonada yangi ilmiy asbob-uskunalarni joriy etish darajasi pasayadi. Ishchi kuchini qisqartirish.

8. Daromadlarni markazlashgan milliyashtirilgan taqsimlash va ularni qayta taqsimlash. Milliy valyutaning qadrsizlanishi natijasida muomalada chet el valyutalarining mavjudligi ortib bormoqda. Mamlakat iqtisodiyotini boshqarishda qiyinchiliklar mavjud.

9. Iqtisodiy ma'lumotlarning ishonchiligi va barqarorligi haqida savol tug'iladi. Natijada aholining makroiqtisodiy siyosati va pul tizimiga ishonchi pasayib bormoqda.

5.4. Inflyatsiyaga qarshi kurashish yo'llari

Milliy iqtisodiyotga inflyatsiyaga qarshi siyosat kerak. Chunki inflyatsiya mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatiga ta'sir qiladi. Bu ishlab chiqarish va turmush darajasiga salbiy ta'sir qiladi.

Iqtisodchilarning fikricha, inflyatsiyaga qarshi siyosatni amalga oshirishning ikki yo'li mavjud:

- umumiy talabni tartibga solish;
- umumiy taklifni tartibga solish.

Inflyatsiyaga qarshi kurash umumiy talabni tartibga solishning asosiy masalasidir. Ta'kidlanishicha, inflyatsiyaga tartibga soluvchi choralar taklifning o'sishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Taklifning o'sishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar davlat xarajatlarining ko'payishi va imtiyozli kreditlarning ko'payishi hisoblanadi. Ular, o'z navbatida, mamlakatda investitsiya talabini yuzaga keltiradi, bu esa investitsiya talabining oshishiga olib keladi, taklifning o'sishi esa narxlarning pasayishiga olib keladi va inflyatsiyaning oldini olish va giperinflyatsiyani bartaraf etish imkoniyatini beradi.

Hozirgi kunda inflyatsion targetlash pul-kredit siyosatini olib borishning eng ommabop usullaridan biri bo'lib, ushbu usul jahondagi 40 dan ortiq mamlakatlarda qo'llanilmoqda. **“Target”** so'zi ingliz tilidan olingan bo'lib, “maqsad” degan ma'noni anglatadi. Inflyatsion targetlash rejimida inflyatsiyaning maqsadli ko'rsatkichi (target) o'rnatiladi. Inflyatsiyaning maqsadli ko'rsatkichi (targeti)ga erishish uchun pul-kredit siyosati mexanizmlari bosqichma-bosqich ushbu rejimga o'tkazilib, inflyatsiyani pasaytirishda samarali instrument sifatida foydalaniladi. O'z navbatida, ushbu rejimning qo'llanilishi narxlar barqarorligini ta'minlash orqali o'rta muddatli istiqbolda mustahkam va barqaror iqtisodiy o'sish uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishi mumkin. Shu bilan birga, Markaziy bank inflyatsiya darajasining eng mos maqsad (target)ini aniqlab olib, unga pul-kredit siyosati instrumentlarini qo'llash, iqtisodiy rivojlanishni muntazam tahlil qilish va pul-kredit siyosati rejalarini keng yoritish orqali erishadi.

Inflyatsion targetlash rejimini amalga oshirish uchun, birinchi navbatda, quyidagi shartlar bajarilishi zarur:

- inflyatsiyaning doimiy targetini belgilash va uni keng jamoatchilikka yetkazish (inflyatsiya, uning omillari hamda ko'zlangan inflyatsion target haqida aholini muntazam ravishda xabardor qilish)
- inflyatsion jarayonlarni boshqarish va pul bozorida foiz stavkalarini tartibga solish maqsadida pul-kredit siyosati bo'yicha instrumentlardan (REPO va valyutaviy svop auksionlari, depozit auksionlari, hamda Markaziy bank obligatsiyalarini joylashtirish bo'yicha auksionlar) keng miqyosda foydalanish;
- pul-kredit siyosati sohasida obyektiv qarorlar (xo'jalik yurituvchi subyektlar holatini tahlil qilish: uy xo'jaliklari sohasi, tadbirkorlik sohasi, davlat boshqaruvi sohasi va tashqi dunyo) qabul qilish uchun batafsil makroiqtisodiy tahlil qilish hamda ichki va tashqi bozorlarda mavjud bo'lgan ochiq ma'lumotlarni hisobga olgan holda prognozlash;
- pul-kredit siyosati maqsadlari (narxlar barqarorligi, kreditlarning ommabopligi, past darajadagi inflyatsiya, aholining milliy valyutaga bo'lgan ishonchini oshirish va hokazo)ni keng jamoatchilikka yetkazish uchun kommunikatsiyaviy siyosatni takomillashtirish, makroiqtisodiy holatni prognoz qilish imkoniyatini ta'minlash hamda bozor ishtirokchilari ishonchini shakllantirish (Mardonova, 2021, bb.73-74).

2019-yildan boshlab Markaziy bank inflyatsiyani targetlash rejimiga o'tdi. 2024 yil uchun maqsadli parametr 5% ni tashkil qiladi. O'zbekistonda iste'mol va ishlab chiqaruvchilar narxlari indeksini qo'radigan bo'lsak 2018 yildan tushish tendensiyasiga ega. 2018 yilda istimol narxlar indeksi 14,3 tashkil kilgan bo'lsa 11,1 tashkil etdi (manba: <https://cbu.uz>).

Antiinflyatsiya tendentsiyasining monetaristik jihati vakillarining asosiy e'tibori umumiy taklifni tartibga solishga qaratilgan. Monetaristlarning fikricha, asosiy antiinflyatsiya usuli mamlakatda inflyatsiyaga tez erishish imkonini beradi, ammo yalpi talab va yalpi taklif o'rtasidagi nomuvofiqlik o'zgarishsiz qolmoqda. Natijada, ma'lum vaqt o'tgach, mamlakatda inflyatsiya jarayoni sodir bo'ladi. Pul-kredit siyosatining asoschilaridan biri Milton Fridman inflyatsiya to'g'ridan-to'g'ri pul masalasi ekanligini ta'kidlaydi, asosiy sabab davlatning iqtisodiyotga bir tomonlama aralashuvidir. Shuning uchun davlat byudjeti taqchilligini qo'shimcha emissiyalar hisobiga emas, balki ommaviy takliflar hajmini oshirish orqali bartaraf etish zarur.

Monetaristlar foiz stavkalarining oshishi, byudjet taqchilligining qisqarishi va soliq stavkalarining pasayishini bashorat qilmoqda. Buning natijasida iste'mol qisqarishi, sarmoyalar ko'payishi, samarasiz korxonalar bankrot bo'lishi, mamlakatda kuchli raqobat muhiti vujudga kelishi aytiladi. Bu esa, o'z navbatida, mamlakatda inflyatsiyaning pasayishiga olib keladi.

Ko'pgina mamlakatlar inflyatsiyaga qarshi kurashda asosiy va monetaristik tendentsiyalarning ayrim jihatlarini ko'rib chiqmoqda.

Markaziy bank pul muomilasini barqarorlashtirish uchun ba'zi hollarda quyidagi usullarda ham tayyorlanadi.

1. Nullifikatsiya – bunda qadrsizlangan pul batamom bekor qilinib muomilaga yangi pullar chiqariladi. Bu usul inflyatsiya darajasi o'ta yuqorilab ketgan hollarda qullaniladi. Bu usul SSSR da 1922 - 1924, 1947, 1997, 1961 yillardagi pul islohati, O'zbekistonda 1994 yilda bo'lib o'tgan pul islohatida qullanilgan.

2. Revolvatsiya – lotincha qadrini oshishi ma'nosini anglatib bu milliy valyutaning chet el valyutasiga nisbatan qadrini oshishini bildiradi. Masalan 1\$= 1110 so'mga teng bo'ldi. Ushbu tadbirdan keyin 1005 so'mga teng bo'ladi. Bu usul 1922-1928 yillarda Angliyada, 1961, 1969, 1971 yillarda Germaniyada qullanilgan.

3. Devolvatsiya – lotincha qadrini tushishi ma'nosini anglatadi. Bu usul davlat tomonidan milliy valyuta kursini boshqa valyutalarga nisbatan pasaytirilishi bo'lib u bozor uchun kurash kuchaygan sharoitda eksportni rag'batlantirish, to'lov muvozanatini yaxshilash uchun qullaniladi. Buning asosiy sabablari bo'lib inflyatsiyani kuchayishi va mamlakat tulov balansning salbiy qoldiqqa ega bo'lishidir. Bu usul AQSh da 1971 yilda 7,89 % ga, 1973 yilda 10 % ga dollar kursini pasaytirish bilan qullanilgan.

4. Denominatsiya – pul miqdorini bir necha marotaba qisqartirish hisoblanadi va u pulni qadri yuqori darajada tushganda, muomiladagi pul hajmi oshganda qullaniladi. Bu usul Rossiya federasiyasida 1921-1922 yillardagi pul islohatida 1000:1, 1923 yilda 100:1, 1999 yilda 1000:1 holida, Buxoro shuro xalq respublikasida bu usul 1922 yilda 100:1, O'zbekiston Respublikasida 1994 yilda 1000:1 holida qullanilgan. hda asosiy vazifani bajaradi (Mardanova, 2021, b.43).

Tayanch iboralar:

Inflyatsiya, inflyatsiya shakllari, inflyatsiya sabablari, inflyatsiya oqibatlarini, yalpi talab, yalpi taklif, antiinflyatsion siyosat

Nazorat va muxokama uchun savollar

1. Inflyatsiyaning iqtisodiy ma'nosi va uning paydo bo'lish sabablari.
2. Inflyatsiya turlari.
3. Talab va taklif inflyatsiyasini tushuntirib bering
4. Giperinflyatsiyaning oqibatlari va jaxon tajribasi
5. Inflyatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy sabablari.
6. Inflyatsiya va ishsizlik o'rtasidagi bog'liqlik.
7. Inflyatsiyaga qarshi kurashish yo'llari.
8. Inflyatsiyani targetlash deganda nimani tushunasiz?
9. Deval'vasiya, reval'vasiya va denomenasiyalarni tushuntirib bering.

10. O'zbekistonning antiinflatsion siyosati

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurakhmanova, M. M. (2021). Деньги и банки [Money and banks]. Иктисодиёт.
2. Abdullaeva, Sh. Z. (2003). Пул, кредит ва банклар [Money, credit and banks]. Молия.
3. McConnell, C. R., Brue, S. L., & Flynn, S. M. (2011). M15. Экономикс: принципы, проблемы и политика [M15. Economics: Principles, problems and policy] (18th ed.).
4. Mardonova, A. T. (2021). Pul va banklar [Money and banks]. SamDU nashri.

Internet saytlar

5. Monetary policy: Concept of inflation. Finlit.uz. [20.04.2023]. Retrieved from <https://finlit.uz/uz/articles/monetary-policy/concept-of-inflation/>
6. Назарбек Н. Инфляция даражаси энг юқори бўлган мамлакатлар — тарих ва бугун. (2022, June 16). Gazeta.uz. Retrieved from <https://www.gazeta.uz/uz/2022/06/16/hyperinflation/>
7. Inflation. (n.d.). In Wikipedia. [20.04.2023]. Retrieved from <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
8. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (n.d.). Retrieved from <https://cbu.uz>